

РОСІЙСЬКІ КУЛЬТУРНІ ДІЯЧІ
У СВІТЛІ ЕПІСТОЛЯРІЮ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті крізь призму епістолярію Тараса Шевченка досліджуються його стосунки з діячами російської культури: письменниками, критиками, видавцями, художниками, скульпторами, істориками (В. Жуковський, К. Брюллов, С. Аксаков, І. Тургенєв, В. В. Белінський, М. Чернишевський, Н. Кукольник, П. Корсаков та ін.)

Ключові слова: епістолярій, мистецтво, культурний, художній, український, російський, критика, поет.

Епістолярій кожного письменника становить неабиякий інтерес для дослідників як важлива форма творчої самореалізації митця. У випадку із Т. Шевченком це положення особливо актуальне з огляду на драматичну біографію поета. В умовах вимушеного перебування на чужині (особливо період заслання) він мусив значною мірою реалізовуватися в епістолярному жанрі. Тож обрана тема дослідження, поза сумнівом, є **актуальною**.

Науковий стиль загалом не передбачає надмірно емоційно-захоплених суджень, а проте пам'ятаємо класичне: без людських емоцій не може бути людського шукання істини. Тож дозволимо собі зауважити, що листування Т. Шевченка (з розлогими коментарями С. Єфремова) справило на мене враження вулканічно-вибухове з цілої низки причин. Назвемо лише деякі: по-перше, самоідентифікація Тараса Григоровича насамперед як художника, а не поета (поезію вважав несерйозною справою, називав „дурними віршами”); по-друге, епістолярій розкриває багато досі маловідомих, як на мене, граней особистості видатної, але не іконописної; і,

нарешті, листування допомагає розкрити всю глибину трагізму митця, кинутого в нелюдські умови існування і примусово позбавленого права творити.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Історію опублікування епістолярію Шевченка як одного з найцінніших джерел вивчення його життя та творчості, текстологічні засади його друкування, особливості коментування поетових листів та листів його адресантів досліджували Л. Кодацька („Листи до Т. Г. Шевченка”), Ж. Ляхова („Сергій Єфремов – дослідник листування Т. Шевченка”, „...Я хоч через папір почую рідне слово...” (епістолярій Т. Шевченка)), М. Коцюбинська („Шевченкові листи”). Роль М. Новицького, який понад сорок років вивчав біографію Т. Г. Шевченка, у виявленні та оприлюдненні епістолярію поета розглядала Г. Карпінчук („Епістолярій Тараса Шевченка: внесок у його дослідження Михайла Новицького”), а вивченням епістолярної спадщини Тараса Шевченка як методичною проблемою займалася Л. Башманівська („Епістолярій Тараса Шевченка як об’єкт пошукового дослідження під час вивчення життєпису”). Проте обрана нами тема в цих розвідках розглядалася принагідно чи й неповно, що зумовлює потребу зупинитися на ній детальніше.

Виклад основного матеріалу. Публікування Кобзарєвого епістолярію почалося відразу після його смерті. Уже в першій партії листів (5 до Кухаренка і 4 до Шепкіна) в редакційних примітках „Основи” без перебільшення визнано велике значення епістолярію поета і художника: „... листи Шевченка тепер вже сталися власністю всієї рідної землі, – всієї Слов’янщини” (цит. за: [2, 25]).

Листи поділяються на офіційні та приватні. Офіційні переважно адресовані Правлінню та Раді Академії мистецтв, її віце-президенту Ф. Толстому, Товариству сприяння художникам, губернаторам І. Фундуклею, Д. Бібікову, М. Долгорукову і т. п. [див.: 3, сс. 3; 6; 22; 23; 26; 27; 86; 169]. Приватних листів (до родичів, друзів і знайомих), звісно, – значно більше.

Крізь призму епістолярію розкривається коло культурно-мистецької еліти, найперше Санкт-Петербурга, у якому опинився Тарас Шевченко. Як зауважує О. Прицак, „вже через два роки після викупу з кріпацтва 26-літнього Шевченка трактували як рівного собі у найвищих колах Петербурга, зокрема інтелектуальних. Серед його нових знайомих бачимо поетів, художників, музик, митців сцени, журналістів, письменників (?), вчених-професорів, військових, бюрократів” [5, 10]. Дослідник припустився тут школярської помилки: поети – це теж письменники.

Листи оприявнюють стосунки Тараса Григоровича з відомими культурними і громадськими діячами того часу: українськими, польськими, російськими. На останніх і зупинимося.

Серед них хочемо звернути увагу на два листи до Василя Жуковського. Відома участь російського поета в долі Тараса (К. Брюллов написав портрет Жуковського, що був розіграний у лотерею, і на виручені таким способом кошти викуплено Тараса з кріпацтва). Ці два листи до Жуковського С. Єфремов, як видно з коментарів до епістолярію, вважав варіантами одного листа, які відрізняються лише тоном: „... не без вагання писав Шевченко свого листа до В. Жуковського, певно виробляв його трудно і довго (дві редакції), переходив од цілком офіційного, церемонного тону (лист 47) на простіший (лист 46)...” [3, 587-588]. Лист № 47 Єфремов вважає актом самонаклепу, через що, мовляв, написано інший варіант: „Очевидно, в цій першій редакції свого листа до Жуковського, не одісланій адресатові, Шевченко взяв був тон цілком офіційний, тон прохача, що збіднюється, щоб розжалобити впливову особу – аж до титулування Жуковського „ваше превосходительство” та приймання на себе вини, якої за собою не почував. Цей нещирий, прохачський тон, що так не пасує взагалі до Шевченкової особи, видимо спротививсь зараз же й самому авторові, і він цю редакцію понехав, написавши другу – правдиву і цілком гідну себе” [3, 591]. Як видається, припущення Єфремова гіпотетичні й ґрунтуються на спробі захистити велику особистість від бодай спроби кинути тінь на її людські риси. У першій редакції

Єфремова прикро насторожила Шевченкова оцінка власних поетичних творів, за які довелося каятися: „Въ припадкѣ сумасшествія написалъ я пасквиль...”; „Я вполнѣ сознаю мое преступленіе и отъ души раскаиваюсь” [3, 96].

А проте нотки прохання наявні й у другій редакції листа, але цей „прохацький” тон Тараса Григоровича не тільки (і не стільки, можливо) від жорстоких умов солдатського існування, скільки від усвідомлення особистої драми – несвободи митця, позбавленого життєво необхідного права творити (найбільша прикрість від заборони малювати), і палкого бажання нарешті повернути це право (і було б дивно, якби був обраний інший тон – вимогливий): „Это самое большое изъ всѣхъ моихъ нечастій! Сжальтесь надо мною! Исходатайствуйте (вымноее можете!) позволеніе мнѣ только рисовать – больше ничего и надѣяться не могу и не прошу больше ничего. – Сжальтесь надо мной! Оживите мою убогую, слабую, убитую душу. <...> Бога ради и ради прекраснаго искусства сдѣлайте доброе дѣло, не дайте мнѣ съ тоски умереть” [3, 95].

В обох листах не називається (ймовірно, із цензурних міркувань) ім'я В. Жуковського, але з окремих натяків неважко встановити адресата: „великодушный благодѣтель мой” [3, 94]; „написаніе вашего портрета” [3, 95] – натяк на написання Брюлловим портрета Жуковського, що зіграв доленосну роль у справі викупу Шевченка з кріпацтва.

У другому варіанті доволі критично згадується Карл Павлович Брюллов, позначений криптонімом „К. П. Б”, котрий не відгукнувся на заклик допомогти: „Я писалъ еще в первый годъ моего изгнания К. П. Б., и никакого результата; бѣдный он великій человекъ! При всей своей великости, самой малости не хочете сдѣлать; говорю не хочеть, потому что онъ можетъ; позволяю себѣ думать и первое добро (написаніе вашего портрета) было сдѣлано случайно. (Простите мнѣ подобное нареканіе на великого человека. Печально, что съ великимъ гениемъ не соединена великая разумная добродѣтель)” [3, 94-95]. Дозволимо собі припустити: критично оцінена Шевченком бездіяльності К. Брюллова (хоча й не заперечується його геніальність), котрий став для

молодого художника безсумнівним авторитетом і значною мірою вплинув на його становлення як митця (і сам Тарас був улюбленим учнем Карла), спричинена ревнощами: Тарас у глибині свого серця плекав ніжні почуття до нареченої свого друга і вчителя (на весіллі Великого Карла він був боярином)²⁵. Крім того, є відомості (свідчення О. Петровського – друга Брюллова), що Брюллов таки допомагав, але не афішуючи своїх дій (із міркувань цілком зрозумілих).

Відбуваючи покарання в солдатах, Тарас Григорович страждав від браку художньої лектури, справжнього культурного вакууму: „О новостяхъ литературы, музыки и театра я не имѣю совершенно никакого понятія: кромѣ „Рускаго Инвалида” ничего у нас не имѣется; „Сѣверную Пчелу”, газету литературную, забылъ уже какъ и зовуть. Сначала было для [меня] ужасно тяжело безъ всякаго чтенія. Потомъ сталъ привыкать...” [3, 102]

Тож звертався до друзів із проханням прислати власні твори російських письменників чи їхні переклади світової класики, що засвідчує хорошу обізнаність адресанта з тогочасним письменством: „Просив я В: N: (Варвару Репніну. – Л. Р.), щобъ мени книжечок де яких прислала, а тепер и вас прошу, бо опрыче Библии нема й одній литеры. якъ шо найдите въ одесси Шекспира, переводъ Кетчера, або Одисею, переводъ Жуковскаго, то пришлите рады распятого за нас бо ейбогу зъ нудьги одурію...” [3, 80] – з листа до А. І. Лизогуба, який один із небагатьох земляків-українців не полишав Кобзаря на засланні. „... пришлите рады поезіи святой Л е р м о н т о в а хочъ один томъ, вельку, привельку радистъ пришлете знымъ вашому удячному и безталанному землякови” [3, 82] – з листа до М. М. Лазаревського. Це прохання повторює в листі до А. І. Лизогуба: „Ще чи не найдыте въ одесси сочиненій Лермонтова и Кольцова пришлите поезіи святой ради...” [3, 83].

25 Цей факт відображено на картині „Вінчання” з циклу „Шевченківський Петербург” (вагомий внесок у живописну Шевченкіану), що належить пензлю Санкт-Петербурзького художника з українським корінням (народився у Старокостянтинові на Хмельниччині) Братанюку Василю Івановичу, чії полотна представлені в музеях, на виставках, приватних колекціях багатьох країн світу.

Пієтет до автора „Демона” зумовлений спорідненістю художньої свідомості і практики обох митців: обидва були всебічно обдарованими особистостями – поетами, прозаїками, художниками, захоплювалися світом музики і театром. „Як видається, коли Шевченко чи у „Журналі”, чи у вірші „Мені здається, я не знаю...”, чи у листах згадував Лермонтова, він інтуїтивно відчував не тільки видатного автора, але споріднену душу” [12, 180], – слушно зауважує О. Шупта-В’язовська²⁶.

Слід зупинитися на стосунках Шевченка та І. Тургенєва. Останнього немає серед адресатів Тараса, зате є один невеликий лист-запрошення на обід до Івана Сергійовича [див. : 3, 388]. Проте ім’я російського письменника спливає в епістолярії і коментарях до нього на 15 сторінках.

Іван Сергійович знав про Шевченка ще в 40-х роках, особисто познайомився з ним узимку 1859 року. Виявляв цікавість до творчості Шевченка, разом з ним брав участь у літературних читаннях, клопотався через Літературний фонд про викуп його родичів з кріпацтва, просив А. Герцена відгукнутися в „Колоколе” на смерть поета, сприяв популяризації його творчості за кордоном. До празького видання „Кобзаря” (1876) Тургенєв подав власні „Воспоминания о Шевченко”, де залишив докладний опис зовнішності українського поета і художника. Проте в цих споминах, як і загалом у ставленні Тургенєва до Шевченка, С. Єфремов убачав „погордливу поблажливність до українців”, вияв „згідливої байдужості”, „неглибокий інтерес досить байдужого спостережника”, мовляв, „досить стримано” відгукнувся на смерть поета, щодо літературної начитаності Тараса „помилкова була думка Тургенєва” [3, 934-937] тощо. Подібні закиди викликані, очевидно, намаганням С. Єфремова розглядати Шевченка, його творчість лише в ореолі геніальності. Тоді як умовиводи російського письменника могли кинути тінь на цей ореол. Хоча,

26 Питання спорідненості художніх світів Т. Шевченка і М. Лермонтова перебувало в полі зору дослідників: Є Нахліка („Доля. Los. Судьба” та „І мертвим, і живим, і ненародженим”, і самому собі: Шевченкове ословлення минулого, сучасного й майбутнього та власної екзистенції”), Н. Слухай („Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко») та ін.

як побачимо, Тургенєв намагається пояснити (виправдати) подібні моменти або врівноважити їх хвалебними оцінками:

„Собственно поэтический элемент в нем проявлялся редко: Шевченко производил скорее впечатление грубоватого, закаленного и обтерпевшегося человека с запасом горечи на дне души, трудно доступной чужому глазу, с непродолжительными просветами добродушия и вспышками веселости. Юмора, «жарта» — в нем не было вовсе. Только раз, помнится, он прочел при мне свое прекрасное стихотворение «Вечір» («Садок вишневий...» и т. д.) — и прочел его просто, искренне; сам он был тронут и тронул всех слушателей: вся южнорусская задумчивость, мягкость и кротость, поэтическая струя, бившая в нем, тут ясно выступила на поверхность» [8, 393]. Або: „[Читал Шевченко, я полагаю, очень мало, — (даже Гоголь был ему лишь поверхностно известен), а знал еще меньше того... Но убеждения, зававшие ему в душу с ранних лет, были непоколебимо крепки] [8, 393]; „Самолюбие в Шевченке было очень сильное и очень наивное в то же время: без этого самолюбия, без веры в свое призвание он неизбежно погиб бы в своем закаспийском изгнании; восторженное удивление соотчичей, окружавших его в Петербурге, усугубило в нем эту уверенность самородка-поэта” [8, 393]; „При всем самолюбии в нем была неподдельная скромность” [8, 393]; „[Её (Ликерю. — Л. Р.), вероятно, запугали уже немалые лета Шевченко, его нетрезвость и крутой нрав; а оценить высокую честь быть супругою народного поэта она не была в состоянии]” [8, 393]; „Вообще это была натура страстная, необузданная, сдавленная, но не сломанная судьбою, простолюдин, поэт и патриот” [8, 393].

Спробуємо прокоментувати такі характеристики. З приводу „поетичного елементу”: в одному з листів до В. Рєпніної Тарас Григорович сам себе атестує іронічно — „по праву малоросійського **виршеплета**” [3, 92]. За тлумачним словником, значення слова „**виршеплет**” зневажливе — бездарний автор віршів, те саме що й „писака”, „графоман”, „борзописець”.

Чи справді Шевченко мало читав? Можливо, за тією високою планкою, яку ставить виходець із дворянського роду Тургенєв, що отримав блискучу освіту в родині, а пізніше на

словесному факультеті Московського університету, був членом-кореспондентом імператорської Академії наук із російської мови та словесності (1860), почесним доктором Оксфордського університету (1879), і справді недостатньо. Але з епістолярію, щоденника Тараса Григоровича видно, що він добре знав античне мистецтво, сучасну російську й зарубіжну літератури, читав Данте, А. Міцкевича, В. Скотта, Беранже, Й. Гете, Ф. Шатобріана, а „Шекспіра возив з собою, куди-б не їхав” [цит. за: 3, 521], як стверджує П. Куліш. Тараса Григоровича цікавили не лише мистецькі справи, а й проблеми світобудови і справедливого суспільного устрою. „О, какъ бы мнѣ хотѣлось тепер поговорить съ тобою о Космосѣ и послушать, какъ ты читаешь пѣсни Вайделоты” [3, 161-162], – пише в листі до Бр. Залеського. А в повісті „Прогулка с удовольствием и не без морали” читаємо: „Выходит, что идея о коммунизме не одна только пустая идея, не глас вопиющего в пустыне, а что она удобоприменима к настоящей прозаической жизни. Честь и слава поборникам новой цивилизации” [11].

З приводу самолюбства. Чи воно було? Поміркуймо: Шевченко написав 33 автопортрети, – такою кількістю навряд чи можуть похвалитися багато художників. Проте для справжнього таланту це не такий уже й великий гріх, тому й сам І. Тургенев поблажливо-виправдально ставиться до цієї риси українського митця.

Стосовно „нетрезвости”, на чому акцентують окремі дослідники. Звісно, привід для подібних закидів дає епістолярій. У листі до С. Гулака-Артемівського читаємо самокритичне: „Эхъ! то-то було бѣ, дурний Тарасе, не писать було бѣ поганих віршъ, та не выпиватья почасту горілочкою, а учитья було бѣ чому-небудь доброму, полезному... я отъ природы вышелъ какой-то незаконченный: учился живописи и не доучился, пробовал писать – и вышелъ изъ меня солдатъ...” [3, 112]. Гірко-іронічний підтекст посилює плавний перехід із російської мови на українську і навпаки (загалом мова епістолярію потребує спеціального дослідження). Це не єдиний із листів, де поет згадує, що випивав. Згадаймо лист до Я. Кухаренка: „Упився та такъ щиро упився твоімъ

могоричем що аж голомозину собі розкroївъ... Треба було бь і въ другий разь упиця, але я якось видержав..." [3, 162-163]. Та й у цитованому вище нарисі І.Тургенев повідомляє, що Тарас Григорович „сознался в вынесенном им оттуда (із заслання. – Л. Р.) пристрастии к крепким напиткам, от которого он уже потом до самой смерти отвыкнуть не мог" [8, 393].

Із цього приводу хочу навести репліку однієї дослідниці. Народилася в письменницькій родині, де часто гостювали відомі письменники. Вона знала їх без хрестоматійного глянцю. А проте, коли один із нинішніх пересічних літераторів почав говорити про любов В. Сосюра до оковитої, провівши паралель зі своєю персоною („От, я ж, мовляв, не п'ю"), спромоглася на кмітливу відповідь: „Так Ви ж і не Сосюра”.

Що ж до Шевченка, то професор Санкт-Петербурзької військово-медичної академії (про неї згадано в листі до Я. Кухаренка: „На риздвянихъ святках наші земляки отут компонують театр у медіцинській академії... вони вже розучують М о с к а л я ч а р і в н и к а, Ш е л ь м е н к а, с в а т а н я н а Г а н ч а р і в ц і і м о г о Н а з а р а С т о д о л ю" [3, 70]), президент української національно-культурної автономії Василь Юрійович Тегза (до речі, наш земляк із Хуста на Закарпатті) на ювілейній Шевченківській конференції (Санкт-Петербург, 2014) оприлюднив медичні висновки з приводу хвороби і смерті Т. Шевченка, категорично спростувавши думку про те, що наблизило кончину поета захоплення оковитою [див.: 7, 275-280].

Заслуговує на увагу й листування з російським письменником Сергієм Аксаковим, главою родини, з якою в Шевченка були теплі шанобливі стосунки. На це вказують уже й численні звертання „Чтимый и многоуважаемый Сергѣй Тимофеевичь!", „Чтимый и глубокоуважаемый Сергѣй Тимофеевичь!", „мой чтимый мой искренный друже!", „мой искреннейший друже!" [3, 198-209] і т. п. Для Тараса Григоровича багато важила компетентна думка Сергія Тимофійовича як вимогливого й водночас доброзичливого поціновувача його творів. Саме йому він надіслав (із присвятою) повість „Прогулка с удовольствием и не без морали", якою дебютував у російськомовному

письменстві. Тарас Григорович відчуває труднощі в оволодінні російською мовою („Трудно мнѣ одолѣть великоросійській языкъ а одолѣть его необходимо” [3, 199]), тому й звертається до Аксакова як „ученикъ жаждущій дружеского искренняго суда и совѣта” [3, 199]) до визнаного майстра слова („Вы какъ великій художникъ, какъ самый пламенный любовникъ безмятежной очаровательной природы” [2, 206]). Хоча у цитованому вище нарисі, де детально відтворений портрет Т. Шевченка, І. Тургенєв стверджує, що в того „выговор чисто русский” [8, 392];

Доброзичлива оцінка Аксакова надихнула Шевченка, спонукала до подальшої роботи над твором: „Вытакъ сердечно дружески приняли мою далеко не мастерскую П р о г у л к у, Такъ сердечно что я прочитавше ваше дорогое мнѣ письмо, в тотъ же день и часъ принялся за вторую и послѣднюю часть моей П р о г у л к и. И только сегодня кончилъ” [3, 198-199]). У підбірці листів, укладеній С. Єфремовим, наявні три листи до С. Аксакова, починаючи із 16 лютого. Але, виявляється, був ще один лист, написаний раніше – 4 січня, у якому адресант дякує Сергію Тимофійовичу за надісланий через М. Щепкіна подарунок – примірник „Семейной хроники”, яку Тарас Григорович високо оцінив: „Я давно уже и *несколько раз* (курсив наш. –Л. Р.) прочитал ваше изящнейшее произведение, но теперь я читаю его снова и читаю с таким высоким наслаждением, какъ самый нежный любовникъ читаетъ письмо своей боготворимой милой” [цит. за: 1, 239].

Лист до С. Аксакова цікавий і з погляду вживання етноніма „хохол” на позначення українців: „Мнѣ бы сильно хотѣлось чтобыон (Щепкін. – Л. Р.) прочиталъ вамъ это новорожденное хахлацкое дитя („Неофіти”. – Л. Р.)” [3, 199]. Очевидно, тоді ще етнонім „хохол”, який неодноразово використовував під час листування Кобзар, не став етнофолізмом, екзоетнонімом із негативною (образливо-принизливою) конотацією.

В епістолярії і коментарях до нього фігурує прізвище письменника, критика і цензора Петра Корсакова, до якого збереглася коротенька записка з проханням дати дозвіл на друге видання „Кобзаря” [див.: 3, 64]. Корсаков був

не лише цензором, а й доброзичливим рецензентом. Він із симпатією відгукується про молоде українське письменство: І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінку, Г. Квітку-Основ'яненка, – і, особливо, про Т. Шевченка як автора „Кобзаря”, не оминаючи і його хисту живописця, сформованого під благотворним впливом К. Брюллова: „Не менее драгоценна для литературы отечественной и вновь изданная книжка малороссийских стихотворений, под скромным именем «Кобзаря». Они написаны в совершенно национальном духе: полны чувства, неподдельной грации и простоты... Сочинитель «Кобзаря» г. Шевченко обладает <...> не одним талантом писать малороссийские стихи, он художник в полном смысле этого слова<...>. Пока успехи молодого художника-живописца еще не выставлены перед публикою, полюбуемся его свежим даром поэзии в отечественных стихах. Эти стихотворения принесли бы честь любому имени во всякой литературе» [цит. за: 3, 448]. Рецензія Корсакова цінна тим, що вже тоді вказувала на зв'язок поетичної і малярської спадщини Шевченка (остання тривалий час знаходилася в тіні його поетичного доробку) і тому що спростовувала твердження біографа Шевченка Михайла Чалого про всуціль неприхильну оцінку дебютної збірки: „Появление „Кобзаря” в печати встречено российскими критиками единодушным глумлением над малорусским языком и народностью» [цит. за: 3, 449].

Очевидно, така однобока категоричність зумовлена появою гострих критичних відгуків з уст В. Белінського, котрий дивувався плідності українських поетів і невимогливістю, мовляв, провінційної публіки, якій ті вірші адресовані. Відомо, що В. Белінський написав доволі критичну рецензію на поему „Гайдамаки” і „Кобзар”, хоча деякі дослідники заперечують авторство „неистового Виссариона” щодо відгуку на дебютну книжку Тараса Григоровича [див: 1, 31]. Проте Белінський належно оцінив малярський хист Шевченка, схвально сприйнявши ілюстрації до збірника „Наши, списанные с натуры русскими людьми”: „Рисунки гг. Римма, Щедровского, Шевченки отличаются типическою оригинальностью и верностью действительности” [цит. за: 1, 41].

Шевченкові, мабуть, були відомі суворі оцінки Белінського (з ним він зустрічався на літературно-музичних вечорах у поета-перекладача, співробітника ж. „Отечественные записки”, редактора „Художественной газеты” Олександра Струговщикова, композитора Михайла Глінки) і, можливо, саме тому ім'я відомого критика не фігурує в епістолярії Кобзаря, а лише в коментарях Єфремова із посиланням на інші джерела: „насмешки Белинского” [3, 429], „гострі вихватки Белінського” [3, 449].

Але, як видно з листа до Шевченка, для П. Куліша „Гайдамаки” – також „торжество м'ясниковъ”, „кровавая бойня, отъ которой по неволѣ отворачиваешься” [3, 293], – пам'ятаю цей хрестоматійний вислів ще зі студентських часів. Та й Д. Чижевському нагромадження жахливих сцен насильства, катувань, пожеж, вбивство Гонтою дітей дозволило побачити в „Гайдамаках” винятково „романтичну тематику” – „романтику жаху” [10, 414]. Імовірно, подібні сцени дали підстави називати Шевченка „антиполяком” і „антисемітом”, про що йдеться в одній зі статей, опублікованій у 2000 році в популярному американському виданні „The Washington Post”, із пропозицією через це знести пам'ятник українському поетові у столиці США [див.: 6]. До речі, подібні звинувачення в антисемітизмі пролунали й на адресу І. Франка, у провокативній **статті „Жиди, кровопивці”** („Juden, Blutsauger”) К. Цехлінг, **опублікованій 21 жовтня 2013** авторитетним австрійським тижневиком „Profil” (відомо, що група українських науковців підготувала лист-відгук на неї). Тоді ж відбулася конференція у Віденському університеті, покликана з'ясувати, чи можна вважати Каменяра антисемітом і чи заслуговує він на вшанування в Австрії, відтак чи доцільне існування на фасаді Університету пам'ятної таблиці І.Франкові і його погруддя в центрі австрійської столиці [див.: 9].

Спростовує звинувачення Шевченка в антисемітизмі хоча б той факт, що він разом із групою українських письменників за прикладом М. Чернишевського та інших діячів російської культури в листопаді 1858 року надіслав до редакції журналу

„Русский вестник” лист-протест проти антисемітського випадку журналу „Иллюстрация” – статті В. Зотова [див.: 1, 270]. Хоча Шевченко вважає Коліївщину закономірною реакцією українського народу на знущання над ним польської шляхти, різноманітних орендарів, посесорів, він спростовує закиди критики (особливо польської) у розбурхуванні кровожерних почуттів, розпалюванні національної ворожнечі в передмові до поеми „Гайдамаки”: адже головна думка його поеми (і загалом усієї творчості) – ідея слов’янської єдності

Загалом мистецьке коло, у якому перебував Т. Шевченко (крім згаданих, вечори у М. Маркевича, Н. Кукольника та ін.), вражає: К. Брюллов, Ф. Толстой, Ф. Чижов, П. Корсаков, М. Полевой, О. Струговщиков, П. Мартос, В. Одоєвський, В. Григорович, С. Соболевський, Е. Губер, І. Віталі, М. Прокопович, Я. Яненко, М. Греч, Т. Булгарін та десятки інших (за свідченням сучасників Шевченка, на цих вечорах збиралися по 30-40 осіб [див: 1, 30-31]). Стосунки Тараса Григоровича з кожним із них могли б стати предметом окремої розмови²⁷.

Значно прихильнішими були стосунки Тараса Шевченка з іншим критиком демократичного напрямку Миколою Чернишевським. Вони були особисто знайомі. Щоправда, у цьому питанні є певні хронологічні „нестиковки”. Приміром, у цитованому вище „Літописі життя і творчості Т. Г. Шевченка” інформується, що поет взяв участь в урочистому обіді на честь актора О. Мартинова в ресторані Дюссо, на якому був присутній і Микола Гаврилович (усього 40 осіб, серед них – еліта російського письменства: М. Некрасов, М. Добролюбов, І. Тургенев, М. Салтиков-Шедрін, Л. Толстой, І. Гончаров, О. Островський), 10 березня 1959 року [див.: 1, 275]. Доцільно припустити, що тоді український поет і міг познайомитися з автором роману „Что делать?” А проте в цьому ж виданні вказано (з посиланням на твір М. Шагінян „Тарас Шевченко”), що „знайомство і

27 У нещодавно виданому дослідженні Р. Піхманця зібрані прізвища різних діячів, із якими в Петербурзі звела Тараса доля і які так чи інакше вплинули на його життєтворчість [див.: 4, 80-81].

зустріч Шевченка з М. Чернишевським” [1, 291] відбулася в межах 8-21 вересня цього ж року. Шевченко неодноразово бував у родині Чернишевського, зустрічався з ним на вечорах у М. Костомарова, котрий жив у Балабінських номерах у Петербурзі. Микола Гаврилович звернувся до Єгора Ковалевського із запискою, що Шевченко виявив бажання стати членом-засновником „Общества для вспомоществования нуждающимся литераторам и ученым” [див.: 1, 294], – (така собі каса взаємодопомоги). На засіданні комітету „Общества для пособия нуждающимся литераторам и ученым” (офіційна назва), де був присутній і Чернишевський, з ініціативи І. Тургенева була прийнята пропозиція клопотатися про викуплення з кріпацтва родичів поета. Від імені товариства написаний лист до Валерія Фліорковського – предводителя дворянства Черкаського повіту, власника села Керелівки з проханням відпустити на волю родичів нашого поета. Текст цього листа наводить С. Єфремов у примітках, у ньому є рядки, які засвідчують ставлення культурної громади до Шевченка і його місце у красному письменстві тодішньої Російської імперії: „Уважаемый и любимый сочленъ нашего общества, извѣстный всей Россіи поэтъ Тарасъ Григорьевичъ Шевченко, имѣетъ между крепостными вашими крестьянами кievской губерніи, звенигородского узда, въ сел. Кирилковѣ, двухъ родныхъ братьевъ, Никиту и Юсифа и сестру Ирину. Онъ очень желаетъ, чтобы они получили свободу и горюетъ въ разлукѣ съ ними. <...> Если вы, милостивый государь, убѣдившись этою нашею усерднѣйшею просьбою, согласитесь отпустить на волю родныхъ г. Шевченка, но не иначе, какъ за выкупъ, то покорнѣйше васъ просимъ увѣдомить, какую именно сумму желаете вы получить за них...” [3, 958]. Серед підписантів, – за словами С. Єфремова, „цвіт тодішньої російської літератури” [3, 958]: голова Товариства, письменник і дипломат Єгор Ковалевський, юрист, історик і публіцист, професор Московського, а пізніше Петербурзького університетів та Військової юридичної академії Костянтин Кавелін, історик і педагог Олексій Галахов, критик і мемуарист, член гуртка Белінського Павло Анненков, критик

і белетрист, редактор журналу „Библиотека для чтения” Олександр Дружинін, редактор журналу „Отечественные записки”, газети „Санкт-Петербургские ведомости” Андрій Краєвський, фінансист і державний діяч Євген Ламанський, цензор і критик, професор Петербурзького університету, академік (за походженням кріпак!) Олександр Нікітенко, С. Дудишкін, А. Заблоцький-Десятовський і, звісно, Тургенєв і Чернишевський. Щоб забезпечити успіх у справі викупу, здобути прихильність кріпосника, підписанти спеціально зазначали свої високі титули, звання й чини.

Прізвище Чернишевського фігурує один раз і, ймовірно, з метою конспірації, подане в скороченому варіанті в листі від Миколи Новицького (офіцер, що вів переговори про звільнення з кріпацтва родичів Тараса Григоровича): „Вы собираетесь ъхать на дачу къ Ч-скому, если намѣрѣніе ваше не перемѣнилось, то я отправился бы туда вмѣстѣ съ вами” [3, 381]. Проте ніяких коментарів із цього приводу С. Єфремов не зробив (коментар залишився не закінченим), а що йдеться саме про Чернишевського, дізнаємося з іншого джерела [див.: 1, 309]. Чернишевський, на відміну від свого старшого колеги-критика (Белінського), дає високу оцінку творчості Т. Шевченка як знакової постаті в національній літературі: „Имея теперь такого поэта, как Шевченко, малороссийская литература также не нуждается ни в чьей благосклонности” [цит.: 1, 327].

І вже цілком протилежна оцінка Нестора Кукольника, котрий учився в Ніжинській гімназії разом із Гоголем і Яковом де Бальменом, котрому Тарас Григорович присвятив поему „Кавказ”. На одному з літературних вечорів, що відбувся в ресторані (з присутніх – Т. Шевченко, Ф. Толстой, Ф. Чижов, П. Корсаков, П. Мартос та ін.), як стверджує у щоденнику М. Маркевич, Кукольник „крититиковал Шевченко, уверял, что направление его „Кобзаря” вредно и опасно” [цит. за: 1, 30]. Ім’я Кукольника спливає в епістолярії у двох листах: від Я. Кухаренка, де адресант просить Шевченка „поклониться” Нестору та іншим знайомим, і в завуальованій формі, завдяки перифразу („Того, що напысавъ Т о р к в а т, Того що

славный медальеръ” [3, 275] – натяк на „драматичну фантазію” Кукольника „Торквато Тассо”), у жартівливому поетичному листі од В. Забіли – знайомого Кукольника по Ніжинській гімназії.

У примітках до епістолярію порівнюється уривок із драми „Никита Гайдай” (із посиланням на критичне висловлювання В. Горенка), який хибує на „надмірну піднесеність”, „декламаційний стиль” [3, 432], із творами Кукольника: „Поет-реалист, чуждий всякой фальши, в этом отрывке заставлял говорить казака XVII в. тоном и поэтическим слогом театральных героев времен Полевого и Кукольника” [цит. за: 3, 432].

Традиційно Нестор Кукольник вважається антиподом Гоголя. Суперники ще з гімназійних років, вони сповідували протилежні естетичні й етичні принципи. Заради прагматично-корисливих цілей, Несторова муза у високому стилі оспівувала непохитність основ самодержавства, а Гоголь, наражаючись на небезпеку, сатирично таврував потворний чиновницько-бюрократичний устрій, ненависну йому „гадкую” Русь. Непримиренну опозиційність ідейно-моральних засад Гоголя і Кукольника відтворено в повістях „У Петербурзі” О. Полторацького та „Жовтий цвіт кульбаби” Ю. Мушкетика.

Тарас Шевченко знав Пушкіна, цитував його твори [див.: 3, 113], захоплювався їх сценічними постановками, ілюстрував поему „Полтава”. У Новопетровському укріпленні в Тараса виник задум написати (вже обдумував план) поему „Сатрап і Дервіш” на зразок пушкінського „Анджело”: „Жаль, что я плохо владею русским стихом, а эту оригинальную поэму нужно непременно написать по-русски” [цит. за: 1, 210].

В одному з листів П. Куліш, захоплюючись „Кобзарем” і „Гайдамаками” (хоч і вказував на деякі художні прорахунки, про що йшлося вище), ставить їхнього автора на рівні з Олександром Сергійовичем, а за певних умов навіть вище. Водночас акцентує на художніх недоліках та причинах, що їх зумовили: „Одни изъ этихъ недостатковъ происходятъ отъ Вашей безпечности, небрежности, лѣни, или чего-нибудь подобнаго; другіе отъ того, что Вы слишкомъ много полагаались на врожденныя Ваши силы и мало старались согласить ихъ съ искусствомъ, которое само по себѣ

ничтожно, но въ соединеніи съ такимъ талантомъ, какимъ Богъ одарилъ Васъ, могло бы творить чудеса еще поразительнѣе тѣхъ, какія оно творило въ соединеніи съ талантомъ Пушкина. Ваши созданія принадлежатъ не однимъ Вамъ и не одному Вашему времени; они принадлежатъ всей Украинѣ и будутъ говорить за нее вѣчно” [див. : 3, 290]. Справді, Т. Шевченко має таке ж значення для українців, як О. Пушкін для росіян, А. Міцкевич для поляків, Я. Райніс для латишів. Про визнання „рівновеликості” українського і російського митців свідчить хоча б той факт, що 1859 року в Лейпцигу вийшла збірка, що об’єднала твори обох авторів „Новые стихотворения Пушкина и Шевченки”. У короткому поясненні до цього видання читаємо: „Стихи Шевченки – выражение всеобщих накопивших слез. Не он плачет о Украине – она сама плачет его голосом” [цит. за: 1, 296].

У пошані в Шевченка і Крилов, із яким зустрівся на літературно-музичних вечорах у М. Глінки. Український поет цитував твори російського колеги (наприклад, у листі до Бр. Залеського [див.: 3, 123]), а в розлоному листі до М. Осипова наявні ремінісценції з відомої байки І. Крилова „Сочинитель и разбойник” [див.: 3, 97]). Перебуваючи в Нижньому Новгороді, Тарас Григорович неодноразово бував у артистки Катерини Піунової, котра читала йому твори О. Кольцова та І. Крилова. Про один із таких візитів читаємо: „Я в восторге был от этого импровизированного литературного вечера...” [цит.за: 1, 240]. Тарас Григорович критикував пам’ятник байкареві в Літньому саду, бо, мовляв, скульптор спотворив образ митця: „Жалкий барон Клодт! Вместо величественного старца он посадил лакея в нанковом (бавовняна груба тканина. – Л. Р.) сюртуке с азбукой и указкою в руках... Бедный барон! Оскорбил ты великого поэта...” [цит.за: 1, 262]. Епітети „величественного старца”, „великого поэта” виказують піетет Шевченка до байкаря. Керуючись шанобою до останнього, Тарас Григорович намалював акварельний портрет Крилова. Загалом Шевченко був відомим портретистом, йому робили замовлення багато авторитетних людей того часу. Про художню

цінність портретів свідчить такий цікавий факт. Відомий лист В. Жуковського до прусського короля Вільгельма IV із пропозицією продати останньому колекцію малюнків, зібраних Василем Андрійовичем. У прикладеному до листа списку зазначені дві роботи Кобзаря: портрет І. Крилова і невідомий пейзаж [див.: 1, 125].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як видно з епістолярію, у Шевченка були доволі активні стосунки (хоч іноді й неоднозначні) з відомими діячами російської культури того часу.

У світлі епістолярію інтерес для дослідників складають стосунки Тараса Григоровича з актором Михайлом Щепкіним, Миколою Некрасовим, Миколою Осиповим – художником-академіком, приятелем родини Ф. Толстого, письменником-петрашевцем Олексієм Плещеевим, ректором Петербурзького університету, академіком Петром Плетньовим, Миколою Полевым – письменником та істориком, до книги якого Тарас робив ілюстрації; Володимирем Далем – письменником і мовознавцем (псевдонім Козак Луганський), у котрого не раз гостював у Нижньому Новгороді і до котрого звертався з метою полегшити своє становище на засланні (отримати дозвіл малювати) та ще багатьма іншими культурними діячами. Але це вже дослідження на перспективу.

Список використаної літератури

1. Анісов В., Середа Є. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / В. Анісов, Є. Середа. – К.: Дніпро, 1976. – 392 с.
2. Єфремов С. Шевченко в своєму листуванні / С. Єфремов // Листування Тараса Шевченка / За ред. Сергія Єфремова. – Репринтне видання. – Черкаси: Брама-Україна, 2013. – С. 25-50.
3. Листування Тараса Шевченка / За ред. Сергія Єфремова. – Репринтне видання. – Черкаси: Брама-Україна, 2013. – 1056 с.
4. Піхманець Р. Тарас Шевченко і Михайло Драгоманов: протилежні коди національно-екзистенційних стратегій / Р. Піхманець. – Івано-Франківськ: НАІР, 2015. – 215 с.
5. Пріцак О. Шевченко-пророк / О. Пріцак. – К.: АН України, 1993. – 39 с.
6. Тараса Шевченко обвиняють в... антисемітизмі за океаном // Сьогодні. – 2000. – 18 листопада. №215 (716) за 18.11.2000. –

Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/oldarchive/c2256713004f33f5c225699a0052a1d4.html>

7. Тегза В. Ю. Медицинские выводы о здоровье Т. Шевченко врачей – современников поэта / В. Ю. Тегза // Материалы XIV Международного семинара «Тарас Шевченко и его петербургское окружение», 13-17 мая 2014 года. – Санкт-Петербург, 2014. – С. 275-280.

8. Тургенев И. С. Воспоминания о Шевченко / И. С. Тургенев // Воспоминания о Тарасе Шевченко. – К.: Дніпро, 1988. – С. 390-393; 560-562. <http://litopys.org.ua/shevchenko/vosp73.htm>.

9. У Відні хочуть знести пам'ятник Іванові Франку // Режим доступу: <http://www.drohobych.com.ua/2013/10/24/u-vidni-hochut-znesty-pam-yatnyk-ivanovi-franku/>; Иван Франко и евреи. По поводу фальсификата в журнале « Profil» // Интернет издание „Слово Просвितы” на русском языке. – 2014. – 25 апреля // Режим доступу: <http://www.slovoprosivity.org.ua/?p=13768>.

10. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Тернопіль: Феміна, 1994. – 480 с.

11. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 4: Повісті. – 600 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev403.htm>).

12. Шупта-В'язовська О. Г. Шевченко і Лермонтов: діалогічність художньої свідомості / О. Г. Шупта-В'язовська // Материалы XV Международного научного семинара „Деятели науки и культуры России и Украина (XVIII-XX вв.)”. – Санкт –Петербург-Нежин: ЧП Лысенко Н. М. – 2015. – С.179-186.

Одержано редакцією – 13.04.16
Прийнято до публікації – 18.10.16

Summary. Romashchenko L. I. Russian cultural workers in relation to the epistolary creative work of Taras Shevchenko. In the article in the context of Taras Shevchenko epistolary creative work his relations with Russian cultural workers (writers, critics, publishers, artists, sculptors, historians) are discovered. Among them there are V. Zhukovskiy, K. Briullov, S. Aksakov, I. Turheniev, V. V. Bielinskyi, M. Chernyshevskiy, N. Kukulnyk, P. Korsakov and others.

Keywords: epistolary creative work, art, cultural, artistic, Ukrainian, Russian, criticism, poet.